

ERZURUMLU EMRAH'IN ŞİİRLERİNDE KAVRAM İŞARETLERİ*

Semra ALYILMAZ**

XIX. yüzyıl'da yaşamış olan Erzurumlu Emrah'ın hayat hikâyesine ait kesin bilgiler bulunmamaktadır. Zira onun doğum yeri ve doğum tarihi, ölüm yeri ve ölüm tarihi hakkında farklı farklı görüşler ileri sürülmüştür: (Doğum tarihi: 1777-1784 ?, 1814-1819 ? ; Ölüm Tarihi : 1854 ?, 1864 ?, 1876 ?).¹

Önceleri, Bayburtlu olduğu ve Erzurum'a sonradan gelip yerleştiği hususunda bazı görüşler ileri sürülmüşse de yapılan ciddi araştırma ve incelemeler, onun, Erzurum'un Ilıca İlçesi'ne bağlı Tambura Köyü'nde dünyaya geldiğini ortaya koymuştur. Ancak Emrah'ın ne zaman dünyaya geldiği, öğrenimi, başından geçenler ve ölümü hakkında bugün bile kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Hakkındaki bilgiler, şiirlerinden, çıraklarından, çağdaşlarından ve sözlü kaynaklardan edinilenlerden ibarettir. Kaynakların ve araştırmacıların çoğu, onun, *Tambura'da dünyaya geldiği, Erzurum'da medrese öğrenimi gördüğü, Nakşibendi Tarikati'nin Halidiyye Kolu'na intisap ettiği, daha sonraları evlenmek istediği kızın kendisine verilmemesi üzerine Erzurum'dan ayrılarak diyar diyar dolaşıp saz çaldığı ve çıraklar yetiştirdiği, ömrünün son demlerini Tokat'ın Niksar ilçesi'nde geçirip burada öldüğü* görüşünde birleşirler.

Bugüne kadar yapılan bir çok çalışmada Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinin, adalarının, çağdaşlarının, kendinden önceki ve sonrakilerin (Ercişli Emrah'ın, Ardanuçlu Emrah'ın, Ahıskalı Emrah'ın, Karacaoğlan'ın, Dertli'nin, Figan'ın, Tokatlı Nuri'nin...) şiirleriyle karıştırıldığı bilinen bir gerçektir. Erzurumlu Emrah'ın şiirleri incelendiğinde onun hece ve aruzla şiirler yazdığı, kendine ait bir çizgisi olduğu, hem halk şiirinin hem de divan şiirinin kavramlar dünyasını çok iyi bildiği ve bunu şiirlerinde ustalıklı kullandığı görülmüştür. Prof.Dr. Bilge SEYİDOĞLU, Emrah'ın klasik şiir terbiyesi aldığını, ancak onun gerçek sesini, şiirlerinde yakaladığı çizgiyi, üslubunu hece vezni ile yazılmış, halkın

* Bu yazı, Arş. Gör. Semra ALYILMAZ'ın, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. Muhsine BÖREKÇİ'nin danışmanlığında hazırlayıp sunduğu "Seminer Çalışması"ndan kısaltılarak alınmıştır

** Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi

¹ Erzurumlu Emrah'ın doğum yeri ve tarihi, ölüm yeri ve tarihi, hayatı hakkındaki diğer bilgiler için bk.: SAKAOĞLU Saim (Doç. Dr.), Ercişli Emrah, Ankara 1987, s. 159-160; Emrah'ın Hayatı ve Hakkında Yapılan Yayınlar, Erciyes Dergisi, Sayı: 101, Kayseri, 1986, s. 3-5., Emrah'ın Türk Saz Şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar, Erciyes Dergisi, Sayı: 101, Kayseri 1986, s. 31-34.

zevkini aksettiren şûh havalı şiirlerinin oluşturduğu görüşünü savunur: *Emrah'ın sesini taşıyan ve özelliklerini aksettiren şiirleri kanaatimce hece vezni ile yazılmış, halkın zevkini aks ettiren şûh havalı şiirlerdir. Emrah'ın klasik şiir terbiyesi aldığı bu vadede şiirler yazdığı da bilinmektedir. Bu şiirlerin hiç biri bugün dillerde yaşamaz. Halk şiiri tarzında yazdığı şiirler ise hâlâ canlıdır.*² Gerçekten de Erzurumlu Emrah'ın kendine ait bir söyleyiş tarzı vardır. O, halk şiiri **geleneğine ait olanla kendine ait olanı, dile ait olanla söze ait olanı** son derece mükemmel bir şekilde yoğurmayı, birleştirip bütünleştirmeyi başaran nadir söz ve saz ustalarından biridir.

Bu çalışmamızda, Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde geçen kavram işaretlerinin genel karakteristiğini ortaya koymağa çalışacağız:

Kavram işaretleri, milletlerin yaşayışlarının, inanışlarının, duygu ve düşüncelerinin kısacası kültür ve medeniyetlerinin sembolize edilmiş halleri, göstergeleridir. Bir dildeki, kavram işaretlerinin kaynağına bakıldığında ya o dilin kendine ait olduğu veya münasebette bulunulan diğer dillerden alındığı görülür. Şairler, yazarlar, ozanlar...da toplumdaki diğer insanlar gibi konuştukları dilin imkânlarından, kavram işaretlerinden diledikleri gibi yararlanırlar. Ancak şairlerin, yazarların, ozanların... dilin imkânlarından hem iletişim hem de sanat amacıyla yararlanmaları, onların bir dildeki kavram işaretlerini en iyi bilen ve kullanan kimseler olmalarını sağlamıştır. Türkçe'nin hem yerli, hem de yabancı menşe'li kavram işaretlerini en iyi şekilde kullanan sanatkârlardan biri de Erzurumlu Emrah'tır.

Erzurumlu Emrah'ın şiirleri incelendiğinde, kavram işaretlerinin zenginliği hemen dikkati çeker. Bu kavram işaretlerinin bir kısmını, Türkçe'nin kendi imkânları dahilinde vücuda getirilen kavram işaretleri; bir kısmını ise, çoğu Arapça ve Farsça'dan geçen ve 'Türkçeleşmiş' sayılabilecek türdeki kavram işaretleri oluşturur. Her iki kaynağa ait bu kavram işaretlerinin kök, köken, gövde halinde olanlarının yanı sıra birden fazla anlam ögesiyle kurulanları da mevcuttur.

1. Kök, Köken ve Gövde Halindeki Kavram İşaretleri

Bu kavram işaretlerini, "Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Kök, Köken ve Gövde Halindeki Türkçe Kavram İşaretleri" ve "Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Kök, Köken ve Gövde Halindeki Yabancı Menşe'li Kavram İşaretleri" olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür:

1.1. Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Kök, Köken ve Gövde Halindeki Türkçe Kavram İşaretleri

² Seyidoğlu Bilge (Prof. Dr.), Emrah'ın Sesi, Erciyes Dergisi, Sayı: 101, Kayseri, 1986, s. 9-12,

Emrah'ın şiirlerinde geçen kök, köken ve gövde halindeki kavram işaretlerinin yaklaşık olarak % 65'ini Türkçe kavram işaretleri oluşturur. Söz konusu kavram işaretlerinin hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerde oranın arttığı görülür. Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde geçen kök, köken ve gövde halindeki Türkçe kavram işaretlerinin hemen hemen hepsi, bugün de herkes tarafından bilinen ve kullanılan kavram işaretleridir. Emrah, söz konusu kavram işaretlerini hem **düzanlamda** hem de **yananlamda** ustalıkla kullanmıştır.

kul :

Kul olur mı lutf- ı keremden döner (K., s. 194).

yaş:

Çemim yaşın sel idüb çağlatmak (K., s. 194).

boyun:

sal boynıma cürmin anı tabşır imama (K., s. 189).

küçük:

Yavru küçüküktür bir taneciktir (K., s. 151).

suna:

Sunamı görünce oldum serseri (K., s. 64)

ayrılma :

Yardan ayrılması ne müşkil haldir (K., s. 267).

ağla- :

söyle-:

Ey saba biri dildare söyle ağlasun (K., s. 310).

çağlat- :

Çeşmim yaşın sel idüb çağlatmak (K., s. 194).

görme- :

dinle :

söylet- :

bilme- :

söyle- :

Görmedik bir dinleyen tûti gibi güftâr ile

Söyletür mi yok cihanda bilmezem söyler mi yok (K., s. 267).

Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde kök, köken ve gövde halindeki Türkçe kavram işaretlerinin zaman zaman Eski Türkçe'deki, zaman zaman da bölgesel kullanımdaki şekilleriyle karşılaşılmaktadır.³

ana :

Ana şekva değil bu arzuhâldir (K., s. 200).

anın için :

Anın için eylerim ah ile vahı (K., s. 184).

kaçan :

Kaçan dehre gelen nâs iyemişler ferah-taksim (K., s. 401).

kande:

Kande olsam bana tur olur peyda (K., s. 50).

kangı :

Kangı şeyhin destini bûs eylesem Emrahî ben (K., s.400).

kamu:

Ne haletdür kamu alemde sal-handelik vardır (K., s. 381).

bıldır :

Bıldır bir üzüm salkımının resmini görmüş (K., s. 376).

ur- :

urma- :

Nâ-hak yere bir kimseye urma urılursun (K., s. 316).

yun- :

Tenim çıkıb teneşirde yunanda (K., s. 123).

dişlen-:

Didim dilber ak gerdanın dişlenmiş (K., s. 140).

³ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Gülensoy Tuncer (Doç.Dr.), Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Dil ve Üslup, Erciyes Dergisi, Sayı: 101, Kayseri, 1986, s. 6-8.

1.2- Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Kök, Köken ve Gövde Halindeki Yabancı Menşe'li Kavram İşaretleri

Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde geçen kök, köken ve gövde halindeki kavram işaretlerinin yaklaşık % 35'ini yabancı menşe'li kavram işaretleri oluşturur. Bu kök, köken ve gövde halindeki yabancı menşe'li kavram işaretlerinin büyük çoğunluğu "Türkçeleşmiş" sayılabilecek türdendir. İslamî kültür çerçevesinde dilimize giren çoğu Arapça ve Farsça'ya ait kavram işaretleri, Emrah'ın hem hece, hem de aruz ölçüsüyle yazmış olduğu şiirlerinde tıpkı Türkçe kavram işaretleri gibi kullanılmışlardır. Bu kavram işaretleri bazen bir isim, bazen bir isim tamlamasının tamlayan / belirten veya tamlanan / belirtilen ögesi, bazen bir sıfat tamlamasının niletleyen / belirten veya nitelenen / belirtilen ögesi, bazen de cümlenin her hangi bir ögesi (özne, nesne, tümleç) olarak karşımıza çıkar.

mâlik : (a.)

Ana **mâlik** olan erenler bilir (K., s. 178).

sultân: (a.)

kurbiyyet : (o)⁴

hâsıl: (a.)

Edenler **sultâna kurbiyyet hâsıl** (K., s. 178).

fîrâk: (a.)

âteş: (f.)

mahabbet: (a.)

Bir yana **fîrâk âteşi** bir yana **mahabbet** (K., s.338).

hercaî : (f.)

Hercaî olduğun bilmez idim ben (K., s. 134).

ağyâr: (a.)

cemâl: (a.)

revnak: (a.)

yâr: (f.)

aşk: (a.)

Kim bilir **ağyâre** koçulmadığım

⁴ Yakınlık anlamına gelen kelime, Arap grameri yönünden yanlış olmakla beraber dilimizde kullanılmaktadır.

Cemâlin revnakı bozulmadığın
Bileydim ben senin yâr olmadığın
Aşkınla sararub solmaz idim ben. (K., s. 134).

taksim: (a.)

can: (f.)

teslim: (a.)

esmâ: (a.)

ta'lim: (a.)

peri: (f.)

teshir: (a.)

Bu yolda varımı **taksim** eyledim
Canımı istedi **teslim** eyledim
Nice yüz bin **esmâ ta'lim** eyledim
Bizlere o **peri teshir** olunmaz (K., s. 203).

mektûb: (a.)

âh: (m.)

mürekkeb: (a.)

hâme: (f.)

dert: (f.)

dîvân: (a.)

Dilüm **mektûb idüb âhım mürekkeb kirpigüm hâme**
Gözüm yaşıyla yazdım **dertlerüm dîvâne** gönderdim. (K., s. 295).

2- Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Kavram İşaretleri

Bu kavram işaretlerini, "Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Türkçe Kavram İşaretleri" ve "Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Yabancı Menşe'li Kavram İşaretleri" olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür.

2.1- Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Türkçe Kavram İşaretleri

Bu tür kavram işaretleri, Emrah'ın şiirlerinde daha ziyade isim tamlamaları , sıfat tamlamaları (niteleme sıfatı + isimden kurulu tamlamalar), zarf tamlamaları (zarf + fiilden kurulu tamlamalar), nesne tamlamaları (belirtisiz nesne + geçişli fiilden kurulu tamlamalar), fiil deyimleri... vd. şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tamlamaların derin yapısına dikkat edildiğinde tamlayan veya tamlanan öğelerin bazen yabancı dillerden alınan kavram işaretlerinden oluştuğu görülür. Söz dizimi tamamen Türkçe olan ve Standart Türkiye Türkçesi ile paralellik arz eden bu yapılarla söz konusu yabancı menşeli kavram işaretleri, tıpkı Türkçe kavram işaretleri gibi kullanılmışlardır.

Fırat ırmagı:

Ağlamakdan döndü göz yaşı **Fırat ırmagına** (K., s. 335).

kanlu yaş:

Güzel gözlerinden döker **kanlu yaş** (K., s.97).

Sararıb sol- :

arayıb izle- :

arayıb izleyib bul- :

Emrah bu derd ile **sararıb solsa**

Arayıb izleyib yarini bulsa (K., s. 146).

bal ile yoğrul-:

Bal ile yoğrulmuş yar memelerin (K., s. 123).

kana kana gör-:

Kana kana görsem yar memelerin (K., s. 123).

yaka yırt-:

zülûf dağıt-:

yaka yırtıp zülûf dağıt-:

kaş eğ- :

Yaka yırtar zülûf dağıtır eğer kaş (K., s. 97).

koynuna gir-:

Soyunub teklifsiz koyununa girsem (K., s. 64).

gönül düşür-:

Ben de bir yavruya gönül düşürdüm (K., s. 64).

yılanı çok bir mezara düş-:

Yılanı çok bir mezara düşesin (K., s. 126).

2.2- Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Geçen Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Yabancı Menşe'li Kavram İşaretleri

Erzurumlu Emrah'ın hem hece, hem de aruz ölçüsüyle yazmış olduğu şiirlerinde, Arapça ve Farsça'dan dilimize geçen ve yaygın kullanım alanı bulan bir çok kavram işaretinin, Arapça ve Farsça'nın söz dizimi kurallarıyla yeni kavram işaretleri oluşturdukları görülür. Bu tür yapılarda zaman zaman Türkçe kavram işaretlerinin de kullanıldığı dikkati çeker: **var-ı dünya**, **kadd-i dal**..gibi.

Birden çok anlam ögesiyle kurulmuş kavram işaretlerinin, aruzla yazılmış şiirlerde, özellikle de tasavvufi şiirlerde oranı daha fazladır.

hafid-i alişan:

şah-ı dilberan:

seyyidi'l- sühban:

sertac-ı şehidan:

nur-ı 'ayn:

ehl-i iman:

Hafid-i alişan şah-ı dilberan seyidi'l- sühban

Sertac-ı şehidan nur-ı 'ayn ehl-i imandır. (K., s. 312).

derdmend-i devlet-i dildar :

Hayli demdür derdmend-i devlet-i dildarıyım (K., s. 224).

hazine-i sırr-ı Hüda:

Hazine-i sırr-ı Hüdadır gönül. (K., s. 102).

berat-ı menşu-yı şeriat :

Berat-ı menşu-yı şeriat gibi (K., s. 179).

var-ı dünya :

Bir zerre saymadı **var-ı dünyayı** (K., s. 160).

SONUÇ: XIX. yüzyıl, Türk dili tarihi açısından çok önemli bir dönemdir. Edebiyatta Doğu edebiyatı biçimlerini Batı edebiyatı içeriği ile birleştiren bu dönem, dil açısından doğu kökenli kavram işaretlerine batı kökenlilerin de eklenmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönem ayrıca bir imla geleneğinin yerleştirilmeye çalışıldığı, dilde bir standartlaşmaya gidildiği (yazı dili ile konuşma dilinin birleştirilmesi çabaları) bir dönemdir. Bu arada halk şiiri de güçlü temsilcilerle geleneksel çizgisini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak onlar da hem edebiyatı oluşturan kaynaklar açısından hem de dil açısından klasik edebiyatın ve batı tesirindeki Türk edebiyatının etkisinden uzak kalamamışlardır. Emrah'ı da işte bu geçiş devri özellikleri ile birlikte düşünmek, onun şiirlerinde kullandığı dili bu açıdan değerlendirmek gerekir. Yani siyasî ve sosyo-kültürel hayattaki karışıklık ister istemez Erzurumlu Emrah'ı da etkilemiş, onun şiirleri bu geçiş döneminden kaçınılmaz bir biçimde etkilenmiştir.

Erzurumlu Emrah'ın şiirleri incelendiğinde onun hem halk şiiri geleneğini ve bu geleneğe ait kavram işaretlerini, hem de klasik şiir geleneğini ve bu geleneğe ait kavram işaretlerini çok çok iyi bildiği ve bunları ustalıklı kullandığı görülür.

Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde geçen yaklaşık % 65 oranındaki Türkçe kavram işaretlerinin hemen hemen hepsi, bugün de herkes tarafından bilinen ve kullanılan kavram işaretleridir. Bu durum Emrah'ın şiirinin biçimi ne olursa olsun, hangi vezni tercih ederse etsin O'nun "halk ozanı" yanını ön plana çıkarmıştır.

Yaklaşık % 35 oranındaki yabancı dillerden alınanların büyük çoğunluğu ise, devri için bilinen, tanınan kavram işaretleri olma özelliği taşırlar. Emrah'ın yabancı dillerden alınan kavram işaretlerini kullanma becerisi, seçilen kavram işaretlerinden ziyade, kavram ilişkileri düzeyinde kendini gösterir. Emrah'ın şiirlerindeki **kavram ilişkileri** de, ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınıp incelenmelidir. Emrah'ın yabancı dillerden alınan kavram işaretlerini daha ziyade dinî ve tasavvufî şiirlerinde kullandığı görülür. Onun bu tür şiirleri, divan şiirinin bütün özelliklerini en güzel şekilde yansıtır.

Hafid-i alişan-ı şah-ı dilberan seyyidü'l sübhan

Sertac-ı şehidan nur-ı ayn ehl-i imandır.

Ancak hemen belirtelim ki O'nu Erzurumlu Emrah yapan ve halk şiirinde bir "Emrah tarzı"nın oluşmasını sağlayan şiirleri, halk şiiri geleneğine bağlı kalıp Türkçe kavram işaretlerini kullanarak yazdığı şiirlerdir.

KISALTMALAR:

a : Arapça

f : Farsça

K : KARADAĞ Metin (Doç. Dr.), Karşılaştırmalı-Transkripsiyonlu Erzurumlu Emrah Divanı, Balıkesir 1992.

m : Müşterek; bütün dillerde ortak

o : Osmanlıca

BİBLİYOGRAFYA

AKSAN Doğan (Prof.Dr.), şiir Dili ve Türk şiir Dili (Dilbilim Açısından Bakış), Ankara 1995.

ALYILMAZ Cengiz (Dr.), Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi, Erzurum 1994.

BALİ Muhan (Dr.), Ercişli Emrah İle Selvi Han Hikâyesi Varyantlarının Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi, Ankara 1973.

BÖREKÇİ Muhsine (Dr.), Atatürk'ün "Nutuk"unda Söz Dizimi, Erzurum 1995, (Basılmamış Doktora tezi).

BÖREKÇİ Muhsine (Dr.) - TEPELİ Yusuf (Dr.) : Tarık Buğra'nın "Ömer" Adlı Hikâyesinin Dil ve Üslup Açısından Tahlili, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, Erzurum 1996, s. 29-67.

DÜZGÜN Dilaver (Yard. Doç. Dr.), Erzurumlu Emrah'ın Aşık Tarzı şiir Geleneği İçindeki Yeri, 7 Mart 1997 tarihinde Erzurum'da düzenlenen "Çeşitle Yönleriyle Erzurumlu Emrah" adlı sempozyumda yapılan konuşmanın metnidir.

GEMALMAZ Efrasiyap (Dr.), Standart Türkiye Türkçesi (STT)'ninin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri, Erzurum 1982.

GÜLENSOY Tuncer (Doç.Dr.), Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde Dil ve Üslup, Erciyes Dergisi, Sayı: 101, Kayseri, 1986, s. 6-8.

KARADAĞ Metin (Yard. Doç.Dr.), Karşılaştırmalı-Transkripsiyonlu Erzurumlu Emrah Divanı, Balıkesir 1992.

KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat (Prof.Dr.), XIX. Asır Saz şairlerinden Erzurumlu Emrah, İstanbul 1929.

KURNAZ Cemal (Prof.Dr.), Türküden Gazele Halk ve Divan şiirinin Müşterekleri Üzerine, Ankara, 1997.

SAKAOĞLU Saim (Doç.Dr.), Ercişli Emrah, Ankara 1987, s. 159-160.

_____, Emrah'ın Hayatı ve Hakkında Yapılan Yayınlar, Erciyes Dergisi, Sayı: 101, Kayseri, 1986, s. 3-5.

_____, Emrah'ın Türk Saz şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar, Erciyes Dergisi, Sayı: 101, Kayseri, 1986, s. 31-34.